

1. POSLEDNÁ VEČERA

(Matúš 26,17-29; Marek 14,12-25; Lukáš 22,7-23; Ján 13,21-30;
Pseudo-Bonaventúra LXXIII)

*

Judaizmus od A-Z str.19 pán čítania, pán domu – požehnanie pri sabatovej hostine

O Poslednej večeri Pána, ktorá tvorí základnú tému kresťanskej viery, píšú všetci štyria evanjelisti, hoci sa v niektorých podrobnostiach rozchádzajú. Ďalšie zaujímavé údaje sprostredkováva predstavivosť neskorších autorov, v 14.storočí Pseudo-Bonaventúra. Drobné rozpory v textoch sa stali zdrojom rôznych vysvetlení, záverov a výtvarných zobrazení.

Google Chrome.lnk V prvý deň sviatku nekvasených chlebov (Matúš), keď zabíjali veľkonočného baránka (hebr. korban Pesah), prišli za Ježišom učeníci a spýtali sa ho, kde mu majú pripraviť hostinu (Marek). Ježiš ich poslal za istým človekom nesúcim krčah vody, ktorého mali sledovať až k jeho domu a v ňom pripraviť slávnosť (Matúš). Peter a Ján odišli do domu dobrého priateľa na hore Sion, kde už bola pripravená veľká jedáleň (Bonaventúra). Spýtali sa majiteľa domu, kde je miestnosť, ktorú mal pripraviť pre Majstra a jeho učeníkov. Ten im ukázal už pripravenú veľkú dvoranu na poschodí (Lukáš). Keď sa zvečeralo, Ježiš zasadol za stôl s dvanástimi učeníkmi. Sedeli, jedli a v tom im Kristus povedal, že jeden z nich ho zradí. Keď sa vypytovali, ktorý z nich to je, Ježiš im oznámil, že je ním ten, kto si s ním namáča ruky v jednej mise (Marek), alebo ten, kto má tak ako on položené ruky na stole (Lukáš), alebo ten, komu podá namočenú skyvu chleba (Ján). Keď sa Judáš spýtal, či ide o neho, Kristus mu odvetil, že sa sám označil (Matúš). Potom vzal chlieb a ponúkol ho Judášovi a do toho vstúpil satan. Ježiš Judášovi povedal, nech urobí rýchlo to, čo má urobiť. Niektorí si mysleli, že mu prikazuje, aby išiel s pokladničkou kúpiť chlieb. Judáš zobral skyvu a hneď vyšiel (Ján).

Po Judášovej zrade vstal Ježiš od stola, zostúpil s nimi do inej miestnosti (Bonaventúra), zložil si vlastné rúcho, opásal sa zásterou, nalial si vody do nádoby a začal umývať nohy svojich učeníkov (Ján). Potom pokračovali v jedení a Kristus zobral chlieb, rozlomil ho, požehnal a podával každému so slovami, že to je jeho telo (Marek). Zdvihol kalich, žehnal a vravel im, že to je krv novej zmluvy, ktorá sa vylieva za mnohých na odpustenie hriechov (Matúš). Najskôr vzal baránka, potom kalich a nakoniec chlieb a povedal, aby aj oni tak urobili a delili sa medzi sebou a takto robili na jeho pamiatku (Lukáš). Zdôraznil, že takto s nimi už nebude jesť, až v deň príchodu Kráľovstva Božieho (Marek). Nakoniec zaspievali pieseň a odišli na Olivovú horu (Matúš).

Údajný stôl, pri ktorom Spasiteľ strávil poslednú večeru so svojimi učeníkmi, údajne dala preniesť sv. Helena do Ríma a relikvia bola uložená v Lateránskej bazilike (pozri kapitola *Poverenie Petra*). Miesto, kde sedel Ježiš, označené striebornou tabuľkou, vraj bolo najmenej poškodenou časťou stola.

Posledná večera patrí medzi najzávažnejšie námety kresťanskej ikonografie. Jej zobrazovanie cirkev vždy veľmi dôsledne sledovala. Prvé vyobrazenia sa objavujú až v 5.storočí, a to na slonovinovom diptychu z pokladnice milánskeho dómu, na mozaike baziliky S. Apollinare Nuovo v Ravenne (520-525), Rossanský kódex (6.st.). Ranostredoveké kompozície kládli výjav do neurčito poňatého priestoru, neskôr predstavu večeradla navodzovali a spresňovali stĺpy, klenba, okná alebo tapiséria. Od neskoršej gotiky umelci umiestňovali výjav do dobového interiéru, ale aj do miestnosti na prízemí s výhľadom do záhrady (holandský maliar Dirk Bouts, 15.st.). V priestore vyniká stôl, nechýbajú lavice, stoličky, a keďže išlo o nočnú scénu, často aj lampa a luster. Kanvica, umývadlo alebo prehodený uterák sú pomôcky zo scény *Umývania nôh*. Už na prvých kompozíciách sa podľa textov evanjelií sformovali dva základné obrazové typy, ktoré v nasledujúcich obdobiach jestvovali vedľa seba, striedavo prevažovali alebo sa navzájom prelínali. Prvý typ zobrazuje oznámenie zrady, druhý, eucharistický typ, ustanovenie sviatosti oltárnej. Prvý variant sa sústreďuje na zachytenie odozvy apoštolov. Učeníci sa obzerajú, otáčajú, pýtajú, gestikulujú.

K najslávnejším kompozíciám tohto typu patrí Posledná večera od Leonarda da Vinci. V manierizme a baroku maliari zdôrazňovali dramatický prvok udalosti. Apoštoli vstávajú, vyskakujú, často pritom prevracajú stoličky, len aby sa dozvedeli meno zradcu. Prvotná cirkev uprednostňovala druhý, starší typ, výjav ustanovenia sviatosti. V plne rozvinutej podobe sa nachádza na byzantských mozaikách zo 6.storočia, neskôr sa presadil aj v západnom umení. Tento variant sa vracia v 16.-17.storočí po zasadaniach Tridentského koncilu, ktorý znamenal začiatok protireformácie, a dostáva podobu a) konsekrácie chleba a vína, b) apoštolského prijímania - "prvej omše". Tieto sakramentálne a symbolicky podmienené výjavy slávenia eucharistie, tzv. "liturgické večere vďaky", sú v západoeurópskom umení pomerne vzácné.

Na prvých kompozíciách sú učeníci rozmiestnení okolo zakrivenej časti stola v podobe písmena D s Kristom na jednom konci. Latinské slovesný tvar *discumbebat*, ktorý použil Hieronymus pri preklade gréckeho textu Matúša (26,20), môže znamenať obecné rozložil či usadol, tak i uložil sa k spánku. Takmer sa nevyskytuje námety, na ktorom by účastníci pri Poslednej večeri stáli, ako to robili Židia pri sviatočnom paschálnom stolovaní, aby si pripomenuli chvatné stolovanie noc pred odchodom z Egypta. Na raných vyobrazeniach Poslednej večere postavy nesedia ani nestoja, ale ležia a opierajú sa o ľavý lakeť. Pravú ruku majú voľnú. Taký bol neskorší židovský zvyk pri sledovaní paschálneho obradu. V čase starého Ríma (2.st.pr.Kr.) bola zaužívaná poloha, pri ktorej stolovník ležal na ležadle klíné. Bola odvodená z rímskeho stolovania a stala sa známkou slobodného človeka. Preto bola považovaná za najvhodnejší spôsob zobrazenia paschálneho stolovania. Umenie sa k tejto pozícii vracia až v 17.storočí v diele francúzskeho klasicistického maliara Nicolasa Poussina (†1665).

Na zobrazeniach od 7.storočia účastníci večere sedia za okrúhlym stolom, od 10.storočia sa presadil obdĺžnikový stôl, ktorý sa stal typickým pre ďalšie obdobia. Okrúhly stôl sa ojedinele pod vplyvom byzantského umenia objavuje v 14.-15.storočí (Dirk Bouts, 1464-67) a opäť

sa vracia v akademizme 17. a 19.storočia. Sedenie za okrúhlym stolom, nie ležanie či dokonca státie, umelci možno volili preto, lebo chceli odlišiť tradičnú židovskú paschu od poslednej večere Kristovej. Umenie pozná aj iné varianty, napríklad stoly spojené do pravého uhla alebo postavené na uhlopriečku. Tento spôsob zvolil taliansky maliar neskorej renesancie Tizian (†1576), ktorý takto dosiahol pôsobivú priestorovú hĺbku. Jeho príklad nasledoval Jacopo Tintoretto (†1594) a holandský maliar Pieter Brueghel St. (†1569). Taliansky maliar ranej renesancie Pietro Lorenzetti (†1348), predstaviteľ sienskej školy, rozšíril tradičný výjav o pohľad do kuchyne, ktorá susedila s večeradlom. Kristus nemusí sedieť, ale s kalichom obchádza apoštolov (rakúsky maliar Andrej Zallinger, †1805).

Prakticky až do 12.storočia na stole alebo v Kristových rukách býva zobrazený nekvasený chlieb, na Východe poznačený krížom, od počiatku 13.storočia potom na Západe hostia. V renesančnom maliarstve učeníci sedia obvykle pri pozdĺžnom stole a Kristus uprostred vykonáva kňazské úkony. Žehná bochník chleba alebo podáva hostiu jednému z apoštolov. Hostia nie je nevyhnutne zobrazovaná v podobe nekvaseného chleba, ako to vyžadoval pôvodný židovský obrad. Na prestretom stole leží zvyčajne misa s veľkonočným baránkom, menej často ryba (mozaika z Apollinare Nuovo, Vyšehradský kódex, 1085-86), ktorá celkom určite plní úlohu *ichthysu* - symbolu samotného Krista, ďalej poháre, nože a chleby. Ak Posledná večera zobrazovala motív Ustanovenia sviatosti, kalich nechýbal.

Eucharistický variant mal svoje osobitosti. Kristus výrazne dominuje spoločenstvu apoštolov, sedí uprostred stolu či leží na ležadle vľavo. Zvyčajne žehná na stole, vzácnejšie v rukách apoštolov, položený chlieb a víno v kalichu. V neskorom stredoveku drží nad kalichom hostiu, ktorú žehná (Bouts). Tento variant odporúčal Tridentský koncil, ktorý strážil kanonickosť námetov Poslednej večere.

Inou eucharistickou verziou bolo Prijímanie apoštolov (apoštolská communia). Ako samostatná scéna sa objavuje na Východe v 6.storočí, oveľa neskôr na Západe. Východné zobrazenia (patény/discoi, rukopisy) ovplyvnila liturgia: Podľa svedectva Augustína z Hippo Regia (†430) prijímali na Západe od 5.storočia Telo Pána, konsekrovaný chlieb, s rukami zakrytými rúškom na znak úcty. Podľa pápeža Gregora Veľkého (†604) každý veriaci smel Telo Pána pobožkať a dotknúť sa ho očami. Podávanie Tela Pána do úst sa na Západe rozšírilo v 9.-10.storočí zrejme po zavedení malých tenkých hostií. Prijímanie pod jedným spôsobom (iba hostia) sa začalo zavádzať v 12.storočí, ale ešte v 13.storočí Tomáš Akvinský píše o prijímaní iba Tela Pána ako o niečom výnimočnom. Prijímanie pod jedným spôsobom sa zavádzalo skôr z praktických dôvodov, aby pri prípadnom vyliatí vína z kalicha nedošlo k zneucteniu sviatosti. Ešte v 15.storočí podával pápež v Ríme laikom pod obidvoma spôsobmi. V Čechách to husiti požadovali aj pre ostatných veriacich a odvolávali sa pri tom na ranú kresťanskú tradíciu, čo však už Kostnický koncil na zasadnutí 5.júna 1415. Ešte na konci 15.storočia prijímali pod oboje tak, že kňaz pridržiaval kalich a nepodával ho veriacim, ako je tomu dnes v niektorých reformovaných cirkvách, a hostiu prijímali veriaci kľačiaci. Prijímanie pod jedným spôsobom potvrdil Tridentský koncil v 16.storočí a pod jeho vplyvom boli obnovené sprievody a výstavy Tela Pána, umiestňovaného v nádherne zdobených monštranciách. Na paténe sýrskeho pôvodu, dnes uloženaj v Istanbule, vidieť uprostred scény

Prijímania apoštolov baldachýnový oltár a pod ním dve paralelné zobrazenia Krista: raz dáva piť apoštolom z kalicha, druhýkrát im do rúk dáva chlieb, čo odkazuje na evanjeliový text (Berte a jedzte...). V Rossanskom kódexe, iluminovanom v Konštantínopole či Antiochii, prijímajú apoštoli sviatosť v miernom predklone, čím naznačujú akt pokory a kajúcnosti. Potom nasleduje vďakyvzdanie s rukami dvihnutými k nebesiam. Vzácné sa na Východe objavuje motív Krista kladúceho chlieb apoštolom priamo do úst (ikona zo sinajského kláštora sv. Kataríny, 11.st.) či na lyžičke (aj víno). Zvyk podávať eucharistické dary do úst sa na zobrazeniach prejavil tým, že apoštoli väčšinou kľacia a Kristus s kalichom či paténou v ruke im podáva hostiu do úst (nástenná maľba v konvente kláštora sv. Marka vo Florencii, 1437-45; Joos van Gent, doska oltára Pallazo Ducale v Urbine, 1473-74).

Slávnostné (eucharistické) poňatie Poslednej večere bolo na konci 15.storočia zatlačené do pozadia talianskym renesančným maliarom Leonardom da Vinci (†1519), ktorý sa odvrátil od cirkevného zobrazenia témy k podaniu ľudskej drámy, ktorá nastala po Kristovom oznámení zrady. Leonardovo zobrazenie, hoci najslávnejšie, však nie je prvé. Podobné sa objavovali už v 14.-15.storočí pri výzdobe kláštorných refektárov a chrámov. Tento variant prevažoval až do protireformácie 17.storočia, keď cirkevný dôraz na sedem sviatostí, najmä na sviatosť oltárnu, viedol k tomu, že sa opätovne dávala prednosť eucharistickej verzii.

Od neskorého stredoveku a v renesancii, keď už existovala väčšia umelecká sloboda, pribúdali sprievodné postavy, hospodár, muž s džbánkom, anjeli vznášajúci sa nad hlavami stolovníkov, služobníci, rodina hospodára, autoportrét umelca (Bouts), takže v niektorých talianskych dielach sa kompozícia mení na veľkolepú hostinu vznešenej spoločnosti. Naproti tomu učeníci v dielach severských umelcov sú častejšie zobrazovaní ako prostí ľudia tých čias. Na prelome 15.-16.storočia sa objavujú niektoré "heretické" vyobrazenia, napríklad holandský maliar Jorg Ratgeb (1508) namaľoval apoštolov v opojnom stave a s palicami, lebo obraz si zrejme objednala sekta tzv. stablistov (nem Stab - palica).

Keď roku 1573 Poslednú večeru namaľoval taliansky manieristický maliar Paolo Veronese (1588), predstaviteľ benátskej maľby, pre jedáleň dominikánskeho kláštora Santi Giovanni e Paolo, s množstvom sprievodných postáv, šašov, opilcov, trpaslíkov "a iných podobných obludností", porušil zaužívané zobrazovanie a vyvolal také pobúrenie, že sa musel ospravedlniť pred inkvizičným súdom. Jednako len umelcov odklon od biblického textu mohol mať aj hlbší podtón, ktorý súčasná cirkev pochopila a naň reagovala. Podľa niektorých bádateľov šašo s papagájom, nemecký mušketer a sluha krvácajúci z nosa mohli byť skrytou polemikou s katolícky prijímaným názorom na podstatu Krista v sviatosti. Cirkev napokon maliarovi prikázala, aby námet Poslednej večere premenoval na Hostinu v dome Léviho (pozri kapitola *Ježiš v dome farizeja Šimona/Žena hriešnica*).

Na niektorých obrazoch pri nohách Judáša sedí pes (flámsky maliar Jacob Jordaens, 17.st.). Ide o značne protirečivý symbol, nakoľko toto zviera v stredoveku symbolizovalo vernosť. Jeho prítomnosť vo výjave sa zvykne vysvetľovať tak, že verné zviera pri nohách zradcu, ktorý mu hladká hlavu, malo odvrátiť pozornosť ostatných apoštolov. Na druhej strane by mohol byť pes podľa stredovekých bestiárov jedným z možných vtelení diabla. Núka sa aj

starozákonné vysvetlenie. Starí Izraeliti považovali psa za nečisté zviera a ešte aj apoštol Pavol označoval svojich judaizujúcich protivníkov za psov nečistých (Filipským 3,2). Hoci to vyznieva ako obyčajná nadávka, v tom čase išlo iba o označenie nečistej viery Pavlových oponentov z radov jeruzalemských kresťanov alebo Židov (pozri kapitola *Uzdravenie dcéry kanaánskej ženy*). Zrejme preto v stredoveku vešali Židov spolu so psami.

V dielach, ktoré kladú dôraz na oznámenie zrady alebo zvýrazňujú historické poňatie Poslednej večere, stáva sa ťažiskom odozva učeníkov na Kristove slová Amen, amen, vám hovorím, že jeden z vás ma zradí, a Judášova úloha. Učeníci sa obzerajú okolo seba v neistote, o ktorom z nich Majster hovorí. V tejto verzii často chýba kalich, Kristus sedí uprostred skupiny postáv, ruky má odovzdane rozložené na stole. Učeníci po oboch stranách sa k sebe navzájom obracajú s údivom, alebo s odmietavou mimikou a výraznými pohybmi rúk a celého tela. Judáš býva odlišený viacerým spôsobom. V dielach ranej renesancie, najvernejších evanjelióvemu textu, maliari usadili zradcu oproti ostatným a zachytili ho v okamihu, keď si berie od Krista kúsok namočeného chleba, aby doslovne ilustrovali Jánov verš: Je to ten, komu podám omočenú skyvu. Alebo si Judáš sám namáča chlieb podľa Markovho verša: Jeden z dvanástich, ktorý si so mnou namáča chlieb v tejže mise. Judáš je zvyčajne tmavej pleti, tmavovlasý, niekedy červenovlasý, s bradou a ľstivým výrazom v tvári. Ak majú učeníci svätôžiaru, Judášova je čierna alebo mu chýba. Často drží mešec, čo je narážka na cenu zrady alebo proste znak, ktorý vyjadruje skutočnosť, že mal, ako uvádza evanjelista Ján, na starosti pokladnicu spoločenstva. Judáš sa odlišuje aj činnosťou, napríklad vstupuje do neho satan v podobe dráčka, ale aj miestom za stolom. Chystá sa zobrať rybu z veľkej misy, niekedy priamo z Ježišovho taniera, a ukryť ju pod obrusom alebo za svojím chrbtom. Toto gesto symbolicky nijako nesúvisí s anagramom Krista (ichtysom), ale motív s rybou zodpovedá dávnej povesti, podľa ktorej sa chtivý Judáš neuspokojil s rovnakým kúskom, aký dostali všetci učeníci.

V námete Poslednej večere sú zvyčajne zobrazovaní všetci Dvanásti, iba vzácne, očividne z priestorových dôvodov je ich počet obmedzený na šesť (freska Lettneru dómu v Naumburgu). V 12.-13.storočí okrem Judáša neboli apoštoli navzájom od seba rozlišovaní. Nemali osobné atribúty, ale boli dodržiavané isté zvyky v zobrazovaní telesného vzhladu a zoskupení postáv. Apoštol Ján, ktorého Ježiš miloval (Ján 13,25), je zvyčajne vedľa Krista a hlavu má na jeho prsiach. Je zobrazený ako mládenec s hladkou tvárou, dlhými svetlými vlasmi a niekedy so zoženštenými rysmi, čo povrchných znalcov priviedlo na myšlienku, že po boku Krista odhalili ženskú postavu, Máriu Magdalénu, a celý výjav naznačuje, že bola Kristovou manželkou. V skutočnosti so zreteľom na antický zvyk zaujímať pri stolovaní polohu poležiačky, je poloha Jána, spočívajúceho na Ježišovej hrudi, prirodzená. Avšak stáva sa nezrozumiteľnou, ak ostatní okolo stolu sedia. Tento príklad chybného výkladu navodil v nemeckej mystike tému mimoriadnej náklonnosti Ježiša a Jána, ktorej výsledkom boli v 13.-17.storočí hlboko pôsobivé umelecké diela nachádzajúce sa v dominikánskych kláštoroch na juhu Nemecka. Mystický výklad považoval zobrazenie bratskej a dôvernej nehy medzi Ježišom a Jánom za symboly duše utekajúcej sa k Bohu. Zobrazenie Krista s Jánovou hlavou na prsiach sa v 13.storočí objavujú v knižnej maľbe a v 14.storočí vznikol vo Švábsku celý rad rezbárskych diel s touto tematikou v takmer životnej veľkosti. Samostatná skupina Krista

s Jánom patrila v minulosti k obľúbeným motívom devocionálnych obrazov (súsošie Majstra Heinricha von Konstanz, Antverpy), avšak v 15.storočí sa z maliarstva a sochárstva vytratila.

Podoba apoštola Petra v Poslednej večeri zostáva verná predošlým námetom (pozri kapitola *Povolanie prvých učeníkov*). Máva sivé, krátke, brčkavé vlasy aj bradu a zdravo červenú tvár, aká prináležu rybárovi. Zvyčajne má modrý plášť cez zlaté šaty. Niekedy drží v ruke nôž, ako narážku na budúcu scénu *Zrady* s odseknutím ucha služobníka Malchiáša. Na znamenie výsadného postavenia medzi učeníkmi sedí blízko Krista alebo vedľa neho. Apoštol Ondrej je starec so splyvavými sivými vlasmi a dlhými sivými, niekedy rozdvojenými fúzami. Apoštol Jakub Mladší sa účesom aj fúzami ponáša na Krista, a preto je tradične stotožňovaný s apoštolom, ktorého Pavol v Liste Galatským (1,19) volal brat Pána. Identifikácia ostatných je menej jasná. Apoštol Jakub Starší je o niečo starší ako jeho menovec a ako jeden z trojice najvernejších sedí blízko pri Kristovi a vzhľadom sa na neho ponáša. Apoštol Filip a Tomáš spolu s Jánom sú ako najmladší z dvanástich zobrazovaní bez fúzov. Niekedy sú umiestení na protiahlých stranách stola. Apoštol Šimon a Júda boli podľa tradície bratia a narodenie Pána im anjel zvestoval, keď žili medzi pastiermi. Sedia preto vedľa seba a sú zobrazení ako starci. Apoštol Bartolomej má veľmi tmavé až čierne vlasy a zvyčajne má fúzy.

Za predobrazy Poslednej večere boli považované starozákonné námety a) Stretnutie Abraháma a Melchisedeka, b) Opomenutie a smrť egyptských novorodencov, c) Zber manny, d) Navštívenie proroka Eliáša na púšti anjelom. Vo výtvarnom umení sa niektoré z nich objavujú vedľa hlavného motívu Posledná večera. a) Stretnutie Abraháma a Melchisedeka (Genesis 14,18-24). Po pobyte v Egypte odišli Abrahám a jeho synovec Lót s veľkými stádami dobytku na sever. Aby uživil zvieratá, rozdelili sa. Abrahám sa vrátil do Hebronu a Lót sa usadil v Sodome pri Mŕtvom mori. Keď cudzí kočovníci zaútočili na mestá v tejto doline, zajali Lóta a zmocnili sa jeho majetku. Abrahám sa dozvedel o osude svojho príbuzného a vypravil sa s ozbrojencami prenasledovať kočovníkov. V noci zaútočil, porazil nepriateľa, oslobodil Lóta a získal späť ulúpené veci. Pri spiatočnom triumfálnom návrate do Kanaánu mu vyšiel v ústrety salemský (jeruzalemský) kráľ a kňaz Melchisedek. Priniesol so sebou chlieb a víno. Abrahám mu odovzdal desiatok z koristi ako obeť za svoje víťazstvo a nechal sa od Melchisedeka požehnať. Melchisedek, súčasne kráľ a najvyšší kňaz eljon, svojou nekrvavou obetou, chlebom a vínom, slúži ako predobraz Mesiáša. Na obrazoch je oblečený do kňazského rúcha a na hlave má korunu alebo mitru. Nesie eucharistický kalich a chlieb. b) Opomenutie a smrť prvorodencov (Exodus 12,13). Anjel skazy vyžiadany Mojžišom prechádzal Egyptom, aby potrestal tých, ktorí vážnili Jahveho vyvolený ľud. Aby anjel mohol rozpoznať domy Izraelitov a vyhnúť sa im, prikázal Boh Izraelitom vykonať zvláštne prípravy na odchod, medzi ktoré patrilo obetovať baránka a yzopovými zväzkami namočenými do jeho krvi urobiť na dvere tau-križ (T). Baránka mali jesť s podkasaným šatom, topánkami na nohách a palicou v ruke, pripravení na okamžitý útek. Počas tejto večere, ktorú nasledujúcim židovským generáciám pripomína sviatok pešach/pascha, boli pobití egyptskí prvorodenci ako posledná z desiatich rán egyptských. Naľakaný faraón napokon súhlasil s odchodom Izraelitov zo svojej krajiny. Na obrazoch sú účastníci slávnosti jedenia obradného baránka zobrazovaní, ako stoja pri stole, na ktorom leží baránok. Ľudia sú pripravení vydať sa na cestu alebo ako kladú svoju batožinu na ťavy a osly. V pozadí scény hynie dobytok, ktorý bol

rovnako postihnutý Božou kľiatbou. Okrem paralelizmu večere pred útekom z Egypta s Poslednou večerou Pána, slúži smrť egyptských prvoroďencov ako pripomienka smrti betlehemských neviniatok. Svoju typologickú úlohu má aj yzop späť s príbehom Ukrižovania (Ján 19,29). c) Zber manny (Exodus 16,11-36; Numeri 11,7-9). Izraelitom, ktorí hladní putovali nehostinnou púšťou potom, čo utiekli z Egypta, zoslal Boh mannu, ktorá padala z neba na zem ako rosa. Mojžiš ju považoval za chlieb z neba a pre kresťanskú tradíciu sa stala obrazom eucharistie, duchovného pokrmu cirkvi na ceste do nebeského kráľovstva. Na obrazoch sú Izraeliti zobrazovaní s košíkmi zdvihnutými, akoby mannu chceli chytať vo vzduchu, alebo ju zbierajú zo zeme do rôznych nádob. d) Eliáš navštívený anjelom (1 Kráľov 19,4-8). Potom čo Eliáš uprchol do púšte pred Jezabel, manželkou kráľa Achaba a stúpenkyňou boha Baala, usadol pod trňový ker a želal si zomrieť. Cítil sa porazený a neschopný vzdorovať Jahveho i svojim nepriateľom. Vyčerpaný zaspal. Zjavil sa mu anjel, ktorý mu priniesol chlieb a krčah vody. Povedal Eliášovi: Vstaň a jedz, lebo máš pred sebou ďalekú cestu. Eliáš vstal a posilnený pokrmom, išiel štyridsať dní a štyridsať nocí, až dorazil k vrchu Choréb (Sinaj), kde sa mu zjavil Boh a poveril ho pomazaním ďalších izraelských kráľov, ktorí prídu po Achabovi. Božský pokrm, ktorý proroka posilnil k boju za pravú vieru, je chápaný ako symbol eucharistie. Na obrazoch anjel drží kalich a chlieb ako symboly sviatosti oltárnej.

*

Kristove slová, vyslovené pri žehnaní chleba a vína: Vezmite a jedzte! Toto je moje telo... toto je moja krv, vníma cirkev ako ustanovenie sviatosti eucharistie. Z evanjeliových správ niektorí usudzujú, že Posledná večera sa konala pravdepodobne v dome samotného evanjelistu Marka, alebo v dome jeho otca, lebo tu sa neskoršie schádzali prví jeruzalemskí kresťania k bohoslužbe (Marek 14,13-14). Biblisti vychádzajú z toho, že majiteľ večeradla musel byť Ježišovi dobre známy priaznivec, ktorého obydlie zrejme viac ráz navštívil pri podobnej príležitosti, a pritom dostatočne majetný, aby mohol väčšiemu spoločenstvu poskytnúť primerané priestory, zariadenie a jedlo.

Tradícia vychádzajúca z Lukášovho textu (stretnete človeka, ktorý nesie džbán vody...) kladie miesto večere do okolia rybníka Siloe, z ktorého sa v Ježišových dobách čerpala voda pre veľkonočnú večeru. Niektorí súčasní bádatelia spájajú miesto skôr s obydľím prenajímanom pútnikom, ktorí prichádzali na sviatky do Jeruzalema. Podľa nich stál v juhozápadnom Jeruzaleme medzi Sionskou a Východnou bránou na pahorku Sion. V novozákonných časoch (po roku 70) sa nachádzal za hranicami vojenskej kolónie Aelia Capitolina. Až byzantská cisárovná Eudokia (460), manželka Theodosia Mladšieho, dala túto časť obohnáť hradbami a začlenila aj túto časť do mesta. Keď roku 1335 získala Margaréta Sicílska na Sionu malý pozemok, darovala ho františkánom, ktorí na ňom roku 1348 postavili večeradlo (lat. coenaculum). Budova, dlhá 14m, široká 9m a vysoká 6m, si zachovala pôvodnú podobu do dnešných čias, hoci ju Arabi v po dobytí mesta (637) premenili na mešitu, do ktorej päťsto rokov nemali kresťania ani Židia prístup. Podľa tradície tu mali učenici po zmŕtvychvstaní Krista vybrať losom za Judášovho nástupcu apoštola Mateja a tu sa im na Turíce zjavil Kristus (pozri kapitola *Zjavenie Ducha Svätého*).

Pokrm Poslednej večere, ktorý bol jedlom na rozlúčku Ježiša s učeníkmi, bol pripravený vopred (Marek 14,13-16). V istom zmysle išlo o tradičný veľkonočný (piatkový) pokrm, hoci sa tentoraz podľa všetkého jedol už vo štvrtok, deň pred oficiálnymi oslavami paschy s vedomím, že ďalší večer by už bolo príliš neskoro. Pri stole dal Ježiš svojim najbližším učeníkom niekoľko nevyhnutných pokynov, ako sa správať v budúcnosti, lebo vedel, že od nich čoskoro odíde. Tiež im oznámil, že jeden z nich ho zradí. Jednako len meno zradcu nikomu nepovedal, snáď okrem apoštola Jána (Ján 13,23-26).

Podstatou tohto stolovania však bolo symbolické jedenie chleba a vína, ktoré Ježiš podal učeníkom na znamenie, že jeho nadchádzajúca smrť im prinesie úžitok "a okrem nich ešte mnohým." Tento symbolický akt, uskutočnený v súvislosti židovských veľkonočných osláv vykúpenia, predstavoval najjasnejšie prehlásenie, aké kedy Ježiš o vykupiteľskom účele svojej smrti poskytol. Učeníci stratili všetky pochybnosti, ktoré mohli mať o tom, že Ježiš musí podľa vôle svojho Otca a ich spoločného Boha zomrieť.

*

Stolovanie. V biblických časoch deň začínal časně ráno. Ľudia neraňajkovali, ale nosili si jedlo, bochníček chleba, figy, olivy, kozí syr, za opaskom alebo v nejakom zásobníku, a jedli počas cesty do roboty. Večera predstavovala najdôležitejšie jedlo dňa a jej čas nastal po dokončení všetkej práce (Rút 3,6-7). Keď bola príprava pokrmu dokončená, celá rodina jedla spoločne so všetkými prítomnými hosťami. Pri slávnostných príležitostiach bolo zvykom venovať sa nejakej zábave, napríklad hádankám (Sudcov 14,12), hudbe (Izaiáš 5,12) a tancu (Matúš 14,6). V časoch praotcov (2.tis.pr.Kr.) sedávali účastníci stolovania v skupine na zemi (Genesis 18,8; 37,25). V neskorších časoch bolo zvykom sedieť za stolom (1Kráľov 13,20; Žalmy 23,5; Ezechiel 23,41) alebo snáď podľa egyptskej módy pololežiačky (Ester 7,8).

V novozákonnej dobe sa často podávalo jedlo na poschodí, nad podlažím miestnosti, v ktorej sa bežne chovali zvieratá (Marek 7,28). Ľudia vždy jedávali na ležadlách usporiadaných do podkovy okolo nízkeho stolu, väčšinou po troch na jednom ležadle, ale v prípade potreby sa ich zmestilo aj päť. Posediačky jedli iba ženy a otroci. Stolovníci zaberali približne nasledovnú polohu: ľavým lakťom sa opierali o vankúše, pravica podľa rímsko-gréckeho spôsobu správania zostala voľná a každý spočíval hlavou blízko hrude toho, kto ležal bezprostredne za ním. Odpočíval tak na prsiach suseda (Ján 13,23). Táto telesná blízkosť dávala dobrú príležitosť na dôvernú výmenu názorov. Miesto pre najväzenejšiu osobu, čiže "najvyššie ležadlo", sa nachádzalo vpravo, najbližšie ku vchodu, ktorým vstupovalo do miestnosti služobníctvo. To zaisťovalo, aby najväzenejšia osoba bola obslužená ako prvá. Naopak "najnižšie miesto" sa nachádzalo po ľavej strane služobníkov, priamo oproti "najvyššiemu ležadlu". O troch hosťoch ležiacich na jednom spoločnom ležadle sa hovorilo ako o najvyššom, strednom a najnižšom. Také označenie vyplývalo z toho, že hosť spočívajúci na prsiach druhého sa vždy javil ako nižší. Najžiadanejšie bolo preto "najvyššie miesto na najvyššom ležadle". Hlavný denný pokrm prebiehal v uvoľnenej a radostnej nálade. Skôr ako si hostia vybrali jedlo, vždy si poumývali ruky, lebo sa bežne jedlo zo spoločnej misy. Bola to veľká hlinená nádoba naplnená mäsom a zeleninou, umiestnená na stole uprostred ležadiel.

V Starom zákone (1Samuelova 9,13), nachádzame iba jednu správu o požehnaní, ktoré zaznelo predtým, ako ľudia začali jesť. Nový zákon však niekoľko razy pripomína, že kresťania pri tejto príležitosti vyslovovali vďaku (Matúš 15,36; Lukáš 9,16; Ján 6,11). Zvyčajne si každý hosť namáčal kúsok v spoločnej mise, ale existovali prípady, keď sa podávali oddelené porcie (Genezis 43,34; Rút 2,14; 1Samuelova 1,4). Nakoľko neboli známe vidličky a nože, brali sa malé kúsky chleba medzi palec a dva prsty pravej ruky, aby vsiakli šťavu z misy. Tiež sa podľa módy používali lyžice na nabranie kúskov mäsa. To sa potom podávalo do úst v podobe obloženého chleba. Keď si hosť nabral takýmto spôsobom zvlášť lákavé kúsok, považovalo sa za prejav veľkej zdvorilosti, ak ho ponúkol druhému (Ján 13,26). Po ukončení jedla bolo zvykom zadakovať a tým vyhovieť príkazu Deuteronomia (8,10). Potom si hostia podali ruky.

Z niektorých správ sa zdá, že ženy zvyčajne jedli spoločne s mužmi (Rút 2,14; 1Samuelova 1,4; Jób 1,4). Jednako len je pravdepodobné, že ženy v každej domácnosti mali na starosti prípravu a obsluhu host'ov (Lukáš 10,40), čo ich prinútilo k nepravidelnému a rýchlemu jedeniu. Bežný pokrm pozostával iba z jedného chodu, takže po jeho predložení nemal už ten, kto ho pripravoval, vlastne žiadnu ďalšiu prácu. Tento fakt stál pravdepodobne za Ježišovým pokarhaním Marty, keď jej pripomínal, že stačí len jeden chod, aby sa mohla aj ona venovať duchovnej činnosti. V starozákonnej dobe priniesla jedlo osoba, ktorá ho pripravovala, a hlava domácnosti ho rozdeľovala (1Samuelova 1,4). Veľkosť porcií sa mohla líšiť a riadila sa podľa toho, komu z účastníkov stolovania sa dávala prednosť (Genezis 43,34; 1Samuelova 1,5).

Neskoro židovské zvyky stolovania spolu s orientálnymi vplyvmi, s ktorými prišli do styku počas krížových výprav (od 11.st.), prebrali stredovekí kresťania v praktickom živote. Jedlo sa za stolom, ku ktorému sa viazali rôzne magické a náboženské zvyky. Za hojnosť jedla sa vzdávala vďaka Bohu (bohom), pred jedlom sa ľudia modlili, nožom sa pokrižoval chlieb skôr, ako sa začal krájať. Hostia sedeli pri stole vzpriamene a pred jedlom s umývali ruky. Tento starý židovský zvyk, ktorý mal pôvodne rituálny a nie a nie hygienický zmysel, patrí k najstarším európskym zvykom pri jedle a v krajinách iného náboženstva ho v tom čase nepoznali. Riad sa používal spoločný, ale už v 13.storočí sa objavujú na stole misky zvlášť pre každého stolovníka (na vidieku sa jedlo z jednej misy ešte po tridsaťročnej vojne (17.st.). Pohár na víno býval tiež spoločný a koloval okolo stolu (preto majú gotické čaše veľký obsah; pozri Christologický cyklus I.: *Svätý grál*). Za zdvorilé sa pokladalo, ak sa prvý napil hostiteľ, ktorý tým súčasne dokazoval, že víno nie je otrávené. Ľudia jedli rukami, ktoré si otierali do šiat, ale už v 12.storočí sa cirkevné traktáty zmieňujú o plátne – obrúskoch. Pri jedle platili určité zásady slušnosti: porciu bolo slušné uchopiť iba tromi prstami – palcom, ukazovákom a prstenníkom. Mäso sa nevkladalo priamo do úst, ale kládlo sa na krajec chleba. Až v 15.-16.storočí sa objavujú taniere. Na odkrajovanie mäsa sa používali nože, vidličky vo väčšej miere sa začali používať až pod vplyvom talianskej renesancie. Hostia sedeli pri stole v určitom poriadku, na čele, na čestnom mieste sedel hospodár, smerom ku koncu stolu sedeli najmenej vážení členovia rodiny alebo čel'ad', ktorí dostávali horšie a často aj menšie kúsky jedla. Jedlo sa pôvodne z jednej misy, z ktorej si prvý nabral hospodár, alebo veľmi vážený hosť, a ktorú podal svojej žene a tak to pokračovalo až k čel'adi.

Nový zákon nás informuje o prípadoch, keď sa Ježiš zúčastnil hostiny ako hosť. Na svadobnú slávnosť v *Káne galilejskej* (Ján 2,1-11) bolo vydané formálne pozvanie, ako uvádza Matúš (22,2-14) v podobenstve o kráľovi, ktorý vystrojil hostinu pri príležitosti svadby svojho syna. Hostina v Káne, opísaná v Matúšovi (9,10), sa riadila formálnejším vzorom, ktorý bol zvyčajný v 1.storočí v grécko-rímskom prostredí. Ježiš sa usadil za stolom spolu so svojimi učeníkmi a ďalšími pozvanými hosťami. Jedáleň mala pravdepodobne vchod otvorený do ulice, čiastočne chránený záclonami pred zvedavými pohľadmi chodcov. Vtedajšie mravy totiž ľuďom dovoľovali nazeráť cez záclony a hlasno klebetiť o prítomných na hostine. Práve to vyvolalo poznámky farizejov, či je vhodné, aby Ježiš stoloval s publikánmi, prostými ľuďmi, a hriešnikmi (pozri kapitola *Povolanie Matúša*). V podobnej jedálni pri inej príležitosti všimla si Ježiša okoloidúca žena. Vrátila sa s alabastrovou nádobou a vzácnym olejom z nej poliala Ježišove nohy (pozri kapitola *Kristus na večeri u farizeja Šimona*). Jej správanie si Ježiš vysvetlil ako tradičný prejav pohostinnosti, ktorý hostiteľ zanedbal. Tiež sa ukázalo, že ani nepodal umývadlo s vodou, aby si hosť opláchol nohy. Toto opomenutie znamenalo vážny spoločenský prehrešok. V Jerichu bohatý colník Zacheus predložil Ježišovi zrejme veľmi bohaté jedlo (Lukáš 19,6), zatiaľ čo rodinné spoločenstvo v Betánii bolo skromnejšie (pozri kapitola *Ježiš v dome Marty a Márie*), rovnako ako jedlo v Emauzoch (pozri kapitola *Večera v Emauzoch*).

Pri určitých príležitostiach Ježiš vynechával tradičné umývanie rúk pred jedlom, aby tým učil dôležitej duchovnej zásade: Vy, farizeji, čistíte zovňajšok čaše a misy, ale vaše vnútro je plné lúpeže a zloby (Lukáš 11,37-42). Presná povaha stolovania, ktorého sa Ježiš zúčastnil so svojimi učeníkmi toho večera pred zradou, predstavuje najviac rozoberanú tému v histórii Nového zákona. Tradičný výklad, že išlo o jedlo zvyčajné pre sviatok Veľkej noci (paschy), podporujú citáty zo synoptických evanjelií aj z Jána. Toto stolovanie malo rysy, ktoré judaisti označili za typické pre slávnosť paschy: ležanie pri stole a namáčanie chleba do omáčky charoset, konzumovanie horkých bylín marorim. Spochybňovanie tradičného názoru, že išlo o paschu, vychádza z Jánovho textu, ktorý datuje udalosti Poslednej večere o deň skôr ako synoptici. Nemohlo preto ísť o pravidelné paschálne stolovanie, lebo Ježiš zomrel v rovnakom čase, keď boli v Chráme pre účel paschy rituálne obetované baránky, to znamená večeral o deň skôr. Potom zostáva otázkou, o aké stolovanie išlo, ak to nebola pascha. Vysvetlením má byť teória, že išlo o stolovanie sabatového posvätenia Kidduš, pri ktorom bolo prednášané požehnanie nad vínom pred večerným jedlom. Konalo sa po ranej bohoslužbe počas sabatu a sviatkoch. Ak nebolo k dispozícii víno, mohlo sa žehnanie Kidduš vysloviť nad dvoma bochníkmi chleba lechem mišne. Účelom bolo posvätiť svätý deň a zaďakovať Bohu za milosť a dobrotivosť. Počas modlitby účastníci stoja a po požehnaniach odpovedajú amen (hebr. pravý, platný; v lat. liturgii vo význame - tak je). Podľa tejto teórie Ježiš a učeníci tvorili náboženskú skupinu, ktorá sa zišla v predvečer sabatu a paschy, a ich stretnutie malo podobu prostého zhromaždenia, pri ktorom Ježiš nad kalichom vína vyslovil žehnanie Kidduš.

Obmenou tejto teórie je myšlienka, že išlo o zvyčajné stolovanie a Ježiš a učeníci vytvárali náboženské spoločenstvo haburah, podobné skupinkám, v akých sa združovali farizeji. Opodstatnenosť tejto myšlienky môžu preukázať až rozборы kumránskych zvitkov objavených 1947 v jaskyniach pri Mftvom mori.

Pri súčasnom štúdiu rôznych židovských kalendárov, ktoré sa používali na vypočítavanie jednotlivých sviatočných dní, bádatelia zvažujú možnosť, že evanjeliové texty odrážajú rôznu módnú tradíciu. Je možné uvažovať o farizejskom datovaní paschy, ktoré použil Ježiš, a saducejskom datovaní o deň skôr, ktoré stojí v pozadí Jánovej správy. Nie je isté, či sa podarí s konečnou platnosťou stanoviť dobu Poslednej večere, ale je možné s istotou tvrdiť, že Ježiš mal pri svojom stolovaní na mysli sviatok na počesť vyvedenia z egyptského otroctva, a tým je sviatok *pascha.

Po vzore Poslednej večere a na pamiatku smrti Ježiša Krista konali prví kresťania **agapy** (z gr. **agapo** - milujem / Boha), ktoré sú známe aj pod názvom hody lásky alebo hostiny lámania chleba (išlo o starý orientálny zvyk, zdvorilú pozornosť hostiteľa k hosťovi: hostiteľ ponúkol skyvu chleba, ktorú odlomil z veľkej placky; skyvu stočil, omočil v spoločnej mise a podal hosťovi k ústam). Počas slávnosti prvotní kresťania blahorečili boha Ježiša Krista na znamenie svojho trvalého spojenia s ním a pripravovali sa na jeho druhý príchod na konci vekov, ktorý mal čoskoro nastať. Agapy (sg. agapé) boli súčasne chápané ako pokračovanie Ježišovej misijnej činnosti v Galilei, keď počas vyučovania sýtil zástupy a s učeníkmi tvoril spoločenstvo.

Okrem mystickej náplne stretnutia, z ktorého sa rodila prvá podoba kresťanskej omše, plnili agapy ďalšie významné úlohy. Osamelí v nepriateľsky ladenom prostredí posilňovali účastníci obradu svoje vzťahy a jednotu a vzájomne si pomáhali v hmotnej núdzi.

Agapy začínali obradom lámania chleba a končili eucharistiou, ktorá v tomto prostredí získala svoju najpôvodnejšiu podobu (podobné sakrálné hostiny však poznal judaizmus aj helenizmus alebo mitraizmus). Motívom jeruzalemského obradu agapé nebola iba bolestná spomienka na Ježišovu smrť, ale prežitok neviditeľnej prítomnosti Pána v ich strede, preto sa celý obrad niesol v duchu vzrušenej radosti. Pre neporiadky, ktoré neskôr počas slávností vznikali (1Korinským 11,8-22), cirkevný snem v Kartágu, bojujúci o nezávislosť cirkvi na svetskej moci, vyčlenil agapy zo slávenia eucharistie a viaceré miestne snemy ich vykázali z chrámov. Napokon ich milánsky biskup Ambróz (397) s konečnou platnosťou zakázal vo svojej diecéze.

Od začiatku 5.storočia agapy postupne zanikali alebo sa menili sa na dobročinné ustanovizne. Cirkev, upevňujúca si svoje postavenie, nemala o ne záujem, lebo predstavovali výrazný svetský a rovnostársky rys, ktorý sa prial stavovskej hierarchii a snahe cirkvi zaujať predné miesto v stredovekej spoločnosti. Na pamiatku Poslednej večere postupom času vypracovala vlastnú liturgiu, známu ako **liturgia Zeleného štvrtka**.

Oslava predveľkonočného štvrtka je prvý raz doložená z roku 397 na Kartáginskom cirkevnom sneme. Pre oslavu boli určené homílie, duchovný príhovor na tému Judášovej zrady a Poslednej večere, ako ich napísal carihradský biskup Ján Zlatoústý (407) a biskup Gregor z Tours (595). Od 4.storočia je Zelený štvrtok sviatkom, svätí sa *krizma, zmes oleja a balzamu, používaná ako posvätný olej na pomazanie pri krste, birmovke, sviatosti chorých a

zomierajúcich a posvätení stavu (pozri kapitola *Krst Ježiša*). Večernej omše, ktorá zahajuje veľkonočné triduum, sa zúčastňuje celá obec veriacich. Jej súčasťou je čítanie pasáže o *Pesahu, veľkonočnej večeri pred útekem Židov z Egypta, a novozákonných textov o ustanovení eucharistie. Súčasťou obradu je aj umývanie nôh, prenesenie eucharistie do bočnej kaplnky, odstrojenie oltára ako súčasť prípravy na Veľký piatok. V stredoveku bola omša spojená s obdarovávaním chudobných a potrebných almužnou. Niektoré deti dostávali na Zelený štvrtok drobné darčeky od svojich rodičov a krstných rodičov. Po umývaní nôh a chválospevu Sláva Bohu na výsostiach (spevu, ktorým vítali anjeli narodenie Ježiša v Betleheme; Lukáš 2,14) sa poslednýkrát rozoznejú zvony predtým, ako stíchnu až do veľkonočnej noci (zo soboty na nedeľu). Zvyk mlčania zvonov sa datuje už do karolínskej doby 9.storočia a je chápaný ako prejav kajúcnosti a pokory. Podľa iného výkladu iba pripomína dobu, keď zvony raná cirkev nepoužívala.

Ježišovu cestu do Getsemane a modlitbu, ktorou sa pripravoval na svoje utrpenie (pozri kapitola *Agónia v Getsemanskej záhrade*) pripomína sprievod kňazov s posvätenou hostiou k bočnému oltáru v kostole (symbolickému večeradlu) a potom jeho odchod. Svätostánok, kde je hostia uložená, sa volá Getsemanská záhrada. Posvätené hostie sú pripravené pre vigíliu, večernú bohoslužbu na Veľký piatok. Opustenosť Ježiša v Getsemane (pozri kapitola *Modlitba na Olivovej hore*) pripomína obnaženie oltárov. Okrem toho sa zo sväteničiek odstraňuje svätená voda a nádobky sa opäť naplnia až pri večernom obrade Veľkého piatku.

Pomenovanie **Zelený štvrtok**, nem. Gründonnerstag, je doložené v Nemecku od 12.storočia. Hoci lingvisti ho odvodzujú od slova grienen/ greinen s významom plakať, podľa iných názorov vznikol podľa zelenej farby omšového rúcha, používaného v tento deň, alebo ako pripomienka verša Lukáša (23,31) v súvislosti s nesením kríža na Golgotu: “Lebo keď toto robia so zeleným stromom, čo sa bude diať so suchým?” Tak ako v prípade iných kresťanských sviatkov spájal sa Zelený štvrtok s radom ľudových zvykov. V ten deň sa jedla zelená strava, špenát, kapusta, aby bol človek po celý rok zdravý. Nakoľko zvony utíchli, verilo sa, že ak v okamihu ich opätovného zazvonenia zacengá človek peniazmi, vydržia mu po celý rok. Inde v čase mlčania zvonov cengali paličkou na mažiar, aby príbytok opustili myši a hmyz. Na zelený štvrtok naháňali deti Judáša (pozri kapitola *Zrada, Judášov bozk*). S obradom umývania nôh súvisel zvyk včasného vstávania a chodenia k vodným zdrojom. Rodina sa tu spoločne pomodlila a potom sa všetci umyli vodou, lebo sa verilo, že to pomôže proti kožným chorobám. Na Zelený štvrtok gazdinky pred východom slnka pozametali celý dom. Smeti sa vynášali za humno alebo na križovatku ciest, aby sa v dome nedržali blchy. Verilo sa, že kto pred východom slnka zjedol chlieb s medom, bude chránený pred uštipnutím hadmi, osami a sršňami. Niekde hádzali do studní chlieb natretý medom, aby sa v nich celý rok držala voda. Poobede bolo zakázané pracovať. Po západe slnka hospodár pokropil svätenou vodou z doposiaľ nepoužitého hrnčeka dom a jeho okolie. Zvyčajne na to použil vechtík slamy.

*

Veľká noc je výraz, ktorý doslovne pomenováva jarnú rovnodennosť. Podľa niektorých mytológov v Palestíne starobylé kanaánske a hebrejské kmene možno spájali sviatok jari s obriezku, kultom plodnosti alebo krvavými obetami novorodencov, aby si od božstva

vyprosili v nastavajúcom roku úspech. Mojžiš pravdepodobne v sviatku Veľkej noci spojil dva staršie obrady, poľnohospodársku slávnosť nekvasených chlebov hag ham massot a sviatok pastierov, spojený s obetovaním mladých baránkov zo stáda, ktorých krvou potierali pastieri tyče svojich stanov na ochranu pred zlými duchmi. Po príchode do Kanaánu sa v izraelskom sviatku pesah splynuli starobylé poľnohospodárske a pastierske slávnosti so spomienkovou oslavou na útek Izraelitov z Egypta (Exodus 12), kde strávili štyristo tridsať rokov. Táto slávnosť pripomína, ako kráčal anjel zhuby egyptskou krajinou a zabíjal všetko prvorođené. Tak sa zrodil sviatok Pešach/Pesach/*Pesah (hebr. prechod; gr. lat. *Pascha), ktorý náboženskou reformou v časoch sedemnásteho judského kráľa Joziáša (640-609 pr.Kr.) získal nový náboženský obsah. K nemu sa hlásil aj neskorší obrad obetovania izraelských prvorođencov Jahvemu (pozri kapitola *Obetovanie Ježiša v chráme*).

*Pesach/Pesah. V novozákonných časoch sa od všetkých Izraelitov očakávalo, že sa dostavia do Jeruzalema tri razy do roka: na sviatok pesah, sviatok týždňov Šavuot (Turíce) a na slávnosť stánkov Sukot. Túto povinnosť si plnili dokonca aj niektorí diasporálni Židia. Až do roku 70 sa Veľká noc slávila v Jeruzaleme, v každom dome v meste a v malých rodinných židovských spoločenstvách. Súbežne so súkromnými oslavami prebiehal v Chráme rituál obetovania baránka. V herodesovských časoch sa Židia zhromaždili na vonkajšom chrámovom nádvorí. Obetné zviera, ktoré bolo starostlivo vybrané, hlava rodiny, otec, hospodár alebo ním poverený muž, musel priniesť na ramenách na nádvorie jeruzalemského chrámu, kde bolo za spevu levitov obradne zabité. Kňazi stáli v dvoch radoch, v prvom rade držal každý kňaz zlatú misku a v druhom rade striebornú. Miska, do ktorej obetník zachytil krv umierajúceho zvierat'a (baránka alebo kozľa't'a starého viac ako osem dní života, pričom baránkovi bola dávaná prednosť) bola podávaná z ruky do ruky až na koniec radu, kde ju posledný kňaz podľa obradných predpisov vylial na oltár. Odtiaľ bola kanálmi odvádzaná až do údolia a do potoka Kidrón. Vnútorosti a tuk končili v ohni. Potom dostal pútnik barančeka k rituálnej večeri. To všetko sa odohrávalo za sprievodu piesne Hallel (Žalm 113-118). Bolo zabitých veľa veľkonočných baránkov, ich počet v ten večer, keď Ježiš zomieral na kríži, Joseph Flavius odhaduje na osemnásť tisíc.

Jeden z najstarších opisov súkromnej pesahovej hostiny sa dochoval v traktáte Pesahím Mišna z 2.storočia. Súkromný sviatok pesah začínal spoločným hľadaním zakázaného kvasu chamec v domácnostiach so sviecami. Desať vopred ukrytých kúskov kysnutého pečiva sa spálilo (biur chamec) na znamenie, že je dom čistý. Každý, kto by v priebehu siedmich pesahových dní zjedol niečo kvasené, bol by vyobcovaný z izraelskej pospolitosti (Exodus 12,14-19). Podľa prísnych rituálnych predpisov nesmela byť doba medzi vymieseníím cesta a jeho pečením dlhšia ako 18 minút, inak bolo cesto pokladané za kvasené. Samotná veľkonočná večera mala presne stanovený poriadok seder a bola plná symboliky. Ak sa niektorí nemohli zúčastniť oslavy pre rituálne nečistotu tum'a alebo pre dlhý pobyt mimo domov (Numeri 9,10-13), existoval oneskorený sviatok Pesah šeni začínajúci o mesiac neskoršie.

Sederová večera sa jedla sa postojacky, aby pripomenula chvat večera pred útekom. parili k nej pečený baránok, ktorého nesmelo zostať nič, celý sa musel zjesť alebo potom spáliť, aby nedošlo k zneucteniu obety. Neskoršie ho nahradila pečená jahňacia kosť zro'a s trochu

mäsa, položená na sederovom tanieri ke'ara. Kost' pripomínala silnú a natiahnutú Božiu ruku. Nekvasený chlieb maces položený troch vrstvách pripomínal nielen chvat úteku, ale aj tri vrstvy židovského národa, kňazov (kohánim), chrámových spevákov (levitov) a Izraelitov. Omáčku charoset tvorila veľmi hustá zmes rozsekaných mandlí, orieškov, marhúl', jablčok, fig, datlí, hrozienok, škorice a sladkého červeného vína. Po varení jej vzhľad a hutnosť pripomínali hlinu alebo maltu, z ktorej Izraeliti vyrábali tehly v čase egyptského otroctva. Charoset sa podávala na plytkom, nahriatom sederovom tanieri spolu s nekvaseným chlebom. Horké byliny marorim pripomínali trpké časy zajatia a hladovanie. V Talmude sú ako horké byliny uvedené hlávkový šalát a chren, ale používala sa aj žihľava, štiav, čakanka, mäta, loboda, portulaka kapustná, púpava, ligurček, eruka siata atď. V starozákonných dobách sa marorim namáčali do slanej vody, neskoršie sa ako zálievka používal aj olivový olej s octom, trený cesnak a mleté horčičné semiačka. Slaná voda pripomínala slzy preliate zajatcami. Štyri poháre vína odkazovali zmluvu Izraelitov s Bohom, na krv obriezky a krv zvierat zabitých pre pesahovú obeť. Starostlivo sa dodržiavalo rituálne umývanie rúk. Stôl, pôvodne zrejme dlážka, sa upratal po prvom pohári vína, nad ktorým bolo prednesené požehnanie, a formou rozhovoru medzi otcom a synom sa vyprával príbeh o egyptskej Veľkej noci a odchodu z Egypta. Misy s jedlom sa priniesli späť, zaspievala sa časť Hallelu, verše z Žalmov 113 ospevujúce Boha, nasledoval druhý pohár vína, a spev Žalmov 114. Potom sa uskutočnilo lámanie chleba: jedol sa baránok s horkými bylinami a nekvaseným chlebom. Nasledoval spev Žalmov 115-118 a pri slovách "Požehnaný, kto prichádza v mene Pána" bol podávaný štvrtý pohár, bezpochyby išlo o spev spomínaný Matúšom (26,30). Dovoľený bol eventuálne piaty pohár. Pri Poslednej večeri Ježiša s učeníkmi zrejme práve v túto chvíľu, pri štvrtom a piatom pohári vína, dostal Judáš namočenú skyvu chleba a odišiel do noci, aby Krista zradil. Symbolika Krista ako veľkonočného baránka a baránka Božieho pochádza z Nového zákona. Tradičný pesahový baránok mal rozšírený precedens, uvedený v Exodu (12,46) a Numeri (9,12), kde sa píše, že sa veľkonočnej obeti nesmie zlomiť ani jedna kosť. Tento drobný detail evanjeliá typologicky vzťahli na Ukrižovaného: Prišli vojaci a polámali kosti prvému a druhému (zločincovi), ktorý bol s Ním ukrižovaný; keď však prišli k Ježišovi a videli, že je mŕtvy, nelámali mu kosti...Stalo sa to preto, aby sa naplnilo Písmo: Jeho kosť nebude zlomená (Ján 19,36).

Po zničení jeruzalemského chrámu roku 70 už nebolo možné zabíjať veľkonočnú obeť rituálnym spôsobom, preto sa pascha stala rodinným sviatkom, ako tomu bolo pôvodne. Aj keď postupom času išlo židovstvo a kresťanstvo rozdielnou cestou, zvyk slávenia paschy nejaký čas medzi niektorými kresťanmi pokračoval, najmä medzi tými, ktorí pochádzali zo židovského alebo *prozelytského (židokresťanského) prostredia. Nakoniec však kresťanský spôsob oslavy Veľkej noci (Večera Pána, eucharistická slávnosť) nahradil pesahový obrad rovnako, ako krst nahradil obriezku.

Kresťanstvo vníma sviatok Veľkej noci ako výročie smrti a vzkriesenia Krista. Veľká noc sa výslovne uvádza v kresťanských písomných prameňoch od 2.storočia, ale slávila sa už v 1.storočí. Ranokresťanská cirkev slávila iba tento sviatok a to každú nedeľu. Veľká noc pod menom pascha sa prvý raz oficiálne uvádza v zákone vydanom rímskym cisárom Valentianom II. dňa 7.augusta 389. Potom, čo bola pascha začlenená do zoznamu rímskych

sviatočných dní, nesmeli sa v tomto období konať súdy. Spočiatku sa výročná pamiatka na Kristovu smrť zhodovala s oslavou hebrejského sviatku Pesah. Kresťania tomu sviatku dali nový obsah. Kresťania Sýrie a Malej Ázie kládli dôraz na Ježišovu vykupiteľskú úlohu, Rím a západokresťanské obce zdôrazňovali Kristovo zmŕtvychvstanie.

V 2.polovine 2.storočia vznikol medzi východnými a západnými cirkvami spor o termín slávenia Veľkej noci. Východné obce uprednostňovali rovnakú dobu ako Pesah, západné obce na čele s Rómom trvali na prvej nedeli po jarnom splne. Spor trval takmer sto rokov a je označovaný ako Spor o Veľkú noc. Opísal ho biskup Eusebius z Cézarey (340) v svojom spise Cirkevné dejiny. Spor rozhodol koncil zvolaný cisárom Konštantínom Veľkým roku 325 do Nicey v Bythynii (gr. Nikaia v dnešnom Turecku). Snem sa uzniesol sláviť Veľkú noc bez nadväznosti na židovské zvyky, a to vždy prvú nedeľu po jarnom splne.

Pôvodne sa Veľká noc slávila v rámci jedinej slávnosti a jej hlavnou náplňou bola spoločná eucharistická hostina. Od 4.storočia predchádza oslave štyridsaťdňové pôstne obdobie (od popolcovej stredy po Bielu nedeľu), v ktorom sa katechumeni pripravovali na krst, ktorý sa konal v noci počas omše Veľkého piatku, a tí pokrstení si krst pripomínali a venovali sa pokániu. Pôst bol dobou pokánia a zdržanlivosti, počas ktorej boli zakázané všetky mäsité jedlá ako pripomienka na Ježišov pôst na púšti. Dnešná katolícka cirkev kladie dôraz skôr na duchovné sústredenie počas pôstneho obdobia. V 4.storočí sa veľkonočné slávnosti rozšírili o ďalšie dva dni, piatok (deň Ježišovej smrti) a sobotu (deň odpočinku v hrobe). Tieto dva dni spolu s Veľkonočnou nedeľou (deň zmŕtvychvstania Ježiša, slávený však od sobotného večera) tvoria tzv. veľkonočné triduum. Veľkonočná doba, ktorá začína Kvetnou nedeľou (Vjazd do Jeruzalema) a končí slávnosťou Zoslania ducha Svätého, obsahuje päťdesiat dní.

*

Pascha. Jedným z najstarších názvov kresťanskej Veľkej noci je grécko-latinské slovo pascha, pochádzajúce z hebrejského Pešah/Pesach/Pesah. Označenie pascha dodnes používajú románske jazyky a východokresťanské cirkvi (Rusko, Bulharsko, Srbsko): fr. pasque, tal. pasqua, šp. pascua de resurrección, rum. paști, rus. pascha). Angličania používajú výraz Eastern, Nemci výraz Ostern. Výklad týchto slov je nejednoznačný. Podľa mnícha Bedy Ctíhodného (735) je Eastern odvodené od mena bohyně jari Ostary/Eostre a do nemčiny preniklo ako skomolenina Ostern. Iní však dávajú Ostern do spojitosti s Východom (Ost), v súlade s významom: krajina, kde vychádza slnko - slnko spravodlivosti – Kristus (pozri Christologický cyklus I.: *Kristus Sol invictus*).

*

Mitra. Niektorí bádatelia upozorňujú na časovú podobnosť slávenia Poslednej večere Pána a posledného jedla boha Mitru, po ktorom sa vzniesol na nebesá. Perzský boh Mitra/ Mithrás (perz. zmluva) bol pôvodne slnečným božstvom a bohom plodnosti, bohočlovekom, neskoršie najvyšším bohom a spasiteľom bojujúcim proti silám zla vedeným Ahrimanom, stelesňujúcim silu temnoty. Bol uctievaný ako boh pravdy, udržiavateľ zákona a poriadku a pomocník hlavného boha a tvorca vesmíru Ahura Mazdy. Ten stvoril Mitru zo skaly v deň zimného slnovratu. V orientálnom mýte sa stáva Mitra stvoriteľom sveta zabitím kozmického býka dýkou. Výjav porazeného býka býva často obklopený zverokruhom (Kruh rozdelený na dvanásť častí podľa zdanlivého obehu Slnka okolo Zeme. Jednotlivé časti kruhu sú

pomenované podľa planét ležiacich v ich blízkosti. Podľa mitraizmu zverokruh riadi kolobeh sveta). Hoci je scéna zabitia býka najčastejšia, objavujú sa aj ďalšie motívy: Mitra ako jazdec na love, otvorenie prameňa úderom kopije alebo šípom (zhodné s Poseidónovým alebo Mojžišovým aktom), vystúpenie zo stromu, zápas s Héliom, neporaziteľným slnkom, s ktorým nakoniec uzavrel mier a splynul s ním (vzniesol na nebesá). Podľa Avesty, náboženských textov zoroastrizmu, datovaných do 8.-3.st.pr.Kr., mal Mitra tisíc uší a desaťtisíc očí, žil bez spánku, jazdil na voze ťahanom bielymi koňmi a jeho dvaja božskí pomocníci vykonávali úlohu sudcov mŕtvych duší pri moste Činvat, ktorý bol bránou do podsvetia (pozri *Peklo*). Mitrovými posvätnými zvieratami boli býk, orol a lev (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*).

Kult Mitru odvodený z indickej predlohy sa datuje do oblasti Perzie 7.-6.st.pr.Kr. Od 1.storočia Mitru uctievali Gréci, Rimania, Kelti aj Slovania. Gréci ho stotožňovali s Héliom a Attisom, v Ríme, kam sa kult dostal zásluhou rímskych vojakov a obchodníkov, bol rozšírený za vlády Flaviovcov a prenikol všade, kam zasiahol rímsky vplyv, aj na britské ostrovy. Mitrovi bolo zasvätených veľa podzemných jaskynných svätýň, mitraneí, uspôsobených pre spoločné večere veriacich; najzachovalejšia sa nachádza pod apsidou chrámu sv. Klementa v Lateráne. V roku 307 bola Mitrovi zasvätená svätýňa pri Dunaji ako výraz snahy Ríma udržať jednotu medzi vojakmi v ríši. Slovania Mitru uctievali až do 10.storočia. Mitrov kult poznal krst, birmovku, eucharistiu a ďalšie sviatosti, z ktorých niektoré podľa mytológov prevzala kresťanská liturgia. Niektorí bádatelia sa domnievajú, že aj dátum Ježišovho narodenia bol stanovený podľa Mitrovho a jeho posledné pozemské jedlo splyva s Poslednou večerou. Sviatok Mitru pripadal na 25.december, sviatok narodenia Slnka. Od 4.storočia sa tento rímsky sviatok, známy ako Sol invictus (Víťazné slnko), slávil ako deň narodenia Ježiša Krista, o čo sa nemalou mierou zaslúžil rímsky cisár Konštantín Veľký.

Mitraizmus sa po zániku Rímskej ríše značne rozšíril v Malej Ázii, kde prenikal do miestnych kultov. Bol vždy silnejší na Východe ako na Západe a dnes pretrváva prevažne v Iráne. O sile a vplyve mitraizmu, o nebezpečenstve, ktoré predstavoval pre rodiace sa kresťanstvo, svedčí samotná *Apokalypsa* alebo aspoň výklad jej veršov (pozri Apokalyptický cyklus: *Morská a zemská šelma*). Mitrova frygická čiapka dala názov mitre, korune starovekých vládcov, vysokých kňazov a v kresťanstve obradnej pokrývke hlavy vysokých cirkevných hodnostárov. Východní Slovania uctievali Mitrov kult až do 10.storočia. Najdôležitejšími obradmi boli krst nových stúpcov a obeť býka, sprevádzaná posvätnou hostinou. Stúpenci sa delili do siedmich hierarchických stupňov podľa úrovne zasvätenia. Hlavným cieľom mitraizmu bola spása ľudskej duše prostredníctvom mystérií. Kult Mitru bol v podstatnej miere kozmickým náboženstvom, ktoré pripisovalo prírodným cyklom zvláštny význam. Jaskyne boli vymaľované ako hviezdna obloha, aby pripomínali vesmír. Kult bol prístupný iba mužom. Najdôležitejším mitraistickým obradom bol krst nových stúpcov. Posvätná obeť býka bola sprevádzaná posvätnou hostinou. Mitra bol pokladaný za ochrancu slabých a nešťastných a svojim stúpcom sľuboval šťastný večný život na onom svete.

*

Židovský kalendár. Jednotlivé časti židovského roka (hebr. šána) sa označovali podľa mesiacov, roľníckych období alebo hlavných sviatkov. Pôvodný hebrejský rok začínal

mesiacom tišrí (Exodus 12,2; 13,3), ktorý predstavoval súčasný september - október. V poexilovom období od 6.st.pr.Kr. bol začiatok roka presunutý na jarný mesiac nisan, zahrnujúci marec - apríl. V tom čase sa zberal jačmeň a figy, slávil sa sviatky obetovania baránka, nekvasených chlebov a prvotín. Nie je celkom jasné, či sa presunutie začiatku roka z jesene na jar dialo iba z rituálnych dôvodov. Existujú totiž doklady o tom, že aj naďalej civilný rok niekedy začínal mesiacom tišrí. Potom sa židovský rok delil podľa západosemitského lunárneho kalendára, v ktorom mal každý rok dvanásť mesiacov, ktoré začínali dňom, keď bol pri západe Slnka viditeľný tenký kosáčik nového mesiaca. Prvý deň nového mesiaca bol považovaný za svätý. Mesiac (hebr. jerah) trval 29/30 dní, takže lunárny rok bol asi o jedenásť dní kratší ako slnečný. Preto sa musel pravidelne každých sedem rokov zaraďovať trinásť mesiac. Podobným spôsobom prispôbovali roľnícky kalendár lunárnemu aj v Mezopotámii (2Paralipomena 30,2). Pre stanovenia kalendára aj sviatkov bolo veľmi dôležité pozorovanie zimnej a jarnej rovnodennosti, t.j. zakončenia a prelomu roka. Nový rok sa začínal novým mesiacom, ktorý nasledoval bezprostredne po jarnej rovnodennosti (21.marec), keď sa Slnko nachádzalo v súhvezdí Barana. Veľká noc pripadajúca na 14.nisan súhlasila s prvým splnom (Exodus 12,2-6).

Židovský kalendár sa v seleukovských časoch (198-64 pr.Kr.) a v období rímskej nadvlády prinajmenšom do roku 70, keď bol s konečnou platnosťou zničený židovský štát, v podstate pridržoval saducejského počítania, lebo podľa neho prebiehali bohoslužby v jeruzalemskom chráme, centre židovského náboženského života. Od roku 70 platil farizejský kalendár, ktorý sa od saducejského líšil tým, že sa sviatky slávil v ten istý deň v mesiaci bez ohľadu na to, na aký deň v týždni pripadli. Odchýlky medzi saducejským a farizejským kalendárom boli nič v porovnaní s kalendárom sektárskym, ako ho poznáme napríklad z kumránskej literatúry. Ak sa ním Ježiš a jeho učeníci riadili, mohlo by to vysvetľovať, prečo slávil Veľkú noc pred Ježišovým zatknutím, t.j. vo štvrtok, zatiaľ čo veľkňazi a ich priaznivci až po Ježišom ukrižovaní v piatok.

Novozákonné datovanie udalostí sa príležitostne uvádzalo podľa vlády pohanských panovníkov, väčšinou však novozákonní autori určovali čas podľa bežného židovského kalendára alebo kalendárov.

Zo siedmich dní židovského týždňa je zdôrazňovaný posledný deň, sabat (hebr. šabbat = prestať s nejakou činnosťou; to dalo vznik našej nedeli, dňu, keď sa nič nerobí/nedělá, a prirodzene aj našej sobote). Sabat bol deň zasvätený Bohu. Iba tento deň mal svoj vlastný názov, ostatné dni boli len očíslované. So sedemdnovým týždňom sa stretne iba u Izraelitov; starí Rimania mali týždeň osemdnový, tzv. nundinae, Gréci desaťdnový, napr. chetitsko-asýrsky mestský štát Káneš mal päťdnový týždeň, pomenovaný vždy podľa osôb, ktoré v tom čase vykonávali miestnu správu...).

**** pozri Encyklopedie starovekého Predného východu: kalendár

Nakoľko pripomína udalosti stvorenia sveta (Genezis 2,2), premietol sa aj do členenia väčšieho časového úseku, sabatického roka. Mojžišovský zákonník (Leviticus 25,2; Exodus 23,10-11) každý siedmy rok vyhradil odpočinku polí a viníc a skutkom milosrdenstva. O

dodržiavanie sabatu hovorí 4.prikázanie a milosrdný podtext sabatu vyjadruje Exodus (20,10) dodatkom o odpočinku všetkých členov rodiny, detí, služobníkov, cudzincov a dobytká. Súčasne mojžišovský zákonník stanovuje tvrdé tresty pre tých, ktorí nariadenia sabatu porušujú (Numeri 15,32-36). V intertestamentárnom období (2.st.pr.Kr.-1.st.po Kr.) sa chápanie sabatu nenápadne menilo a pod vplyvom farizejov a zákonníkov silnela pozornosť na úzkostlivé dodržiavanie rôznych neskorších nariadení. Práve proti tejto dodatočnej tradícii vystupoval Ježiš (Marek 2,23-28, Matúš 12,1-14, Lukáš 6,1-11).

Piatok predstavuje deň prípravy (gr. **paraskeué**) na sviatok sabatu. Deň prípravy pred veľkonočnými sviatkami predstavuje piatok veľkonočného týždňa. Prvý deň týždňa, t.j. prvý deň po sabate (gr. **mia sabbatu**), získal nový význam, keď Ježiš vstal z mŕtvych. Tento deň (nedeľa) sa stal pre kresťanov dňom Pána (gr. kyriake hemera; lat. dies Dominica) a súčasne najdôležitejším kresťanským sviatkom. Svojho predchodcu mal v dni Jahveho (hebr. yom Yahveh). Židovský deň Jahveho pôvodne znamenal deň, ktorý v budúcnosti zjaví Božiu slávu a moc. V prenesenom význame označoval prítomnú pohromu ako predobraz budúceho súdu a napokon pre prorokov sa stal slovným výrazom dňa Božieho súdu spojeného s kozmickými úkazmi.

*

Roku 1494 si milánsky šľachtic Lodovico Sforza, mecenáš vied a umenia, objednal u Leonarda da Vinci maľbu znázorňujúcu Poslednú večeru. Želal si, aby dielo bolo umiestnené do kostola Santa Maria delle Grazie. Umelec začal maľovať roku 1495 a potreboval viac ako dva roky na realizáciu rozmernej maľby (viac ako štyri metre na výšku a osem na šírku), ktorá sa preslávila najmä dokonale vypracovanou kompozíciou. Umelec ňou zahájil "grandiózny štýl", ktorý poznačil takým alebo onakým spôsobom všetky najvýznamnejšie diela prvých desaťročí 16.storočia od Raffaela až po Michelangela. Apoštoli sediaci za jednou stranou stola sú rozmiestnení po oboch stranách Ježiša Krista. Je medzi nimi aj Judáš (tretí vľavo, ak počítame od Krista), čo bolo na svoju dobu pomerne odvážne rozhodnutie. Judáš bol totiž tradične zobrazovaný na konci stola, ďaleko od Ježiša a ostatných učeníkov. Maliar zobrazuje najdramatickejší okamih večere, keď sa Ježiš obracia k apoštolom: Amen, amen vravím vám, že jeden z vás ma zradí. Leonardo da Vinci použil farbivá málo odolné voči pôsobeniu vlhkosti, preto dnes je freska v zlom stave. Napriek je stále vidieť, s akou jemnosťou dokázal maliar vyjadriť nielen vonkajšie prejavy, ale aj vnútorné reakcie každého z apoštolov. Všetci sú zjavne pobúrení, všetci, okrem Judáša, ktorý sedí nehybný, osamelý, akoby duchom neprítomný. Medzi farbami, tvarmi, gestami a pohľadmi panuje harmónia a všeobecné vzrušenie je stvárnené veľmi premysleným spôsobom. Celý obraz ovládajú tmavé tieň a toto čierne a vznešené ladenie úplne zodpovedá náboženskému výjavu. Tri okná v hĺbke obrazu, ktorými preniká oslnivo jasné svetlo, vedú do dedinskej krajiny prekypujúcej zeleňou. Také poňatie zvýrazňuje postavy situované do popredia a určitým spôsobom podčiarkuje tragické napätie Poslednej večere.

Podľa jednej legendy bol francúzsky kráľ František I. natoľko freskou očarený, že ju chcel preniesť do Francúzska aj so stenou, na ktorú ju Leonardo da Vinci namaloval. Dnes je freska iba tieňom pôvodnej nástennej maľby. Napriek všetkým moderným pokusom maľbu reštaurovať, nepodarilo sa dosiahnuť viac, ako zachrániť to, čo z nej ostalo, aby sa celkom nerozpadla a nevybledla. Posledné reštaurovanie zahájila v osemdesiatych rokoch minulého

storočia talianska reštaurátorka Pinin Brambilla. Postupovala prísnu puristickou metódou a freske venovala dvadsať rokov svojho života. Denne sa jej podarilo očistiť kúsok maľby veľký asi ako jednokorunová minca. Pracovala s najjemnejšími nástrojmi, aby z obrazu odstránila prach, sadze a premaľby. Dielo, ktorého reštaurovanie stálo sedem miliónov nemeckých mariek, je opäť prístupné verejnosti a odborníkov rozdelilo do dvoch táborov. Jedni chvália dôkladnosť reštaurátorky a druhí zatracujú jej puristický prístup, ktorý dielo očistené od premalieb "pripravil o jeho históriu, vizuálnu celistvosť a premenil ho na červíkmi a molmi prežratý gobelín".

Obecne uznávaná totožnosť dvanástich apoštolov Leonardovej Poslednej večere zľava doprava je nasledovná: Bartolomej, Jakub Mladší, Ondrej, Judáš Iškariotský, Peter (vzadu), Ján, Kristus, Tomáš (vzadu), Jakub Starší, Filip, Matúš, Júda, Šimon. Chýba apoštol Matej, zastupujúci na niektorých kompozíciách Judáša Iškariotského, a apoštol Pavol, ktorý sa k Dvanástim pripojil neskoršie.

Názvy: „Posledná večera“, lat. Cena Domini, tal. Ultima Cena, nem. Abendmahl, angl. Last Supper.